

Сродність ідей та особистостей філософа Г.С.Сковороди
та економіста МЛ.Туган-Барановського

Філософська категорія „сродність” була запропонована Г.С.Сковородою і є одним з центральних конструктів його вчення. Вона означає адекватність життя людини його божественному призначенню на Землі. Тільки *сродна* діяльність приносить задоволення і щастя людині, вважав він. **Головною сродністю Г. Сковороди і М.Туган-Барановського була їхня вища місія - місія геніїв.** Спосіб життя, твори, діяння цих особистостей продовжують жити сотні років після їхнього земного буття, вони живі і сьогодні.

Видатний економіст Микола Дмитрович Кондратьєв, вдячний учень Михайла Івановича Туган-Барановського, в 1923 році написав такі слова: "...різні люди мають різну ступінь соціального безсмертя. Вмирають мільйони і мільйони в тій чи іншій мірі своєрідних, суспільно "вартісних і цінних" людей. Але вони в очах суспільства нівелюються, мов об'єднуються в одну суцільну, однорідну соціальну масу, яку ми класифікуємо, підводимо під категорію тих чи інших культурно-соціальних типів, але в якій ми не відрізняємо окремих людей. Соціально виживають лише одиниці, котрі як світлі крапки, майорять різнобарвними та різної сили вогнями на горизонтах минулого і котрих ми підводимо під категорію видатних особистостей. Михайло Іванович мусить бути віднесений і буде віднесений до ряду останніх".

Провідний російський філософ Володимир Ерн в 1911 р. написав великий філософський твір „Г.С.Сковорода. Жизнь и учение", де доводив, що Сковорода є „родоначальником русской философской мысли, духовным зачинателем и основоположником всех крупных последующих умственных течений в русском обществе". В.Ерн наводить у якості епіграфу слова А.Хиждеу, написані в 1835 році: „*ІСаК одинокая гора на степи, так стоял в свое время Сковорода на Руси* ". За більш як двісті років після закінчення земного життя Г.Сковороди йому

було присвячено сотні робіт, які включають десятки ґрунтовних наукових досліджень. Почалось це вже в 1796 році, коли його учень, друг і духовний син Михайло Іванович Ковалинський пише „Житіє Григорія Сковороди“, де подає життя Григорія Савовича як „*подвиг искания*“, називає його подвижником істини, великим мудрецем, великим старцем.

Вивчаючи і намагаючись збагнути глибинну сутність творчості Сковороди, Володимир Ерн робить висновок про прямий зв'язок неповторної особистості та новаторської філософії Сковороди з його українським походженням. Позиціонуючи Сковороду як корифея всієї російської філософії, він прямо називає його „*украинский мудрец*“ і підтримує „*чуткое постижение*“ Ковалинським метафізичної природи „*всей жизни Сковороды, той умопостигаемой родины Сковороды, которая в его духовном облике объясняет гораздо больше, чем большинство внешних факторов его биографии*“. Трохи далі В.Ерн пише: „...мы в физическом факте облеченности духа Сковороды телом казака-малоросса начала XVIII ст. должны разглядеть коренные *психические черты*, некоторую характеристику его духа“. М. Ковалинський свідчив, що Сковорода „обыкновенно называл Малороссию матерью, а Украину теткой“. Це не може дивувати, адже, знову цитата з М.Ковалинського, - „Григорий (сын Саввы) Сковорода родился в Малой России Киевского наместничества, Лубенской округи, в селе Чернухах в 1722 году (3-го декабря). Родители его были из простолюдства: отец - казак, мать такого же рода“. Переважно все його життя також було пов'язане з Україною.

Завданням цього нарису не є висвітлення біографії Г.С.Сковороди, яку можна знайти в численних роботах, йому присвячених, у тому числі сучасних і, зокрема, в роботах викладачів кафедри філософії нашої відновленої „Могиляки“. Нагадаю тільки, що Григорій Савович з перервою навчався в Києво-Могилянській академії в 1734-1753 рр. Перерви були такі: В 1741-1744 рр. був співаком придворної капели в Петербурзі; в 1745-1750 рр. перебував в Угорщині в складі делегації; в 1751 р. викладав поезію в Переяславській семінарії. Останні 25 років свого життя Сковорода провів у мандрах по Україні, поширюючи своє філософське вчення. Помер Сковорода 9

листопада 1794 р. в с. Іванівці на Харківщині (нині с. Сквородинівка, Золочівського району).

Прочитавши наведене вище, думаю, багато з Вас задасться питанням, а, власне, що саме так притягувало упродовж століть передових мислителів, філософів у творчості Сквороди? *Що саме вони так плакають, шанують і зберігають? {про Туган-Барановського див. окремий нарис і мою статтю „Доля теорії“}* Чому, наприклад, в Україні так багато установ, інститутів, фондів, бібліотек тощо назвали себе: ім. Сквороди? Парадоксально, але, думаю, мало знайдеться людей, які зможуть пояснити це.

Напевно і Вам, учасникам цієї меморіальної науково-пізнавальної прощі, важко зрозуміти, чому така шана до цієї людини, яку в простому селянському вбранні монументовано навпроти Могиляки. Ще більший контраст Ви відчуєте в райцентрі Чорнухи, в музеї Сквороди, куди ми прямуємо. Контраст між об'явленою величчю цієї людини і жалюгідним станом цього музею, який тримається виключно на ентузіазмі його співробітників. Але щоби знову розсіяти Ваші сумніви, наведу ще один історичний приклад. Свідчення, що славетний Харківський університет (сьогодні ім. Каразіна) був заснований на початку ХІХ ст. ентузіастами, які діяли під впливом вчення Сквороди. Сучасник писав, що ніби дух Сквороди вітав тоді в університеті та вселявся в отих людей.

Я схиляюся думати, що названий контраст пояснюється тим, що головні ідеї Сквороди ще і досі не знайшли свого втілення в широкій суспільній свідомості в Україні, а тільки протягом двох століть жили вузький прошарок інтелектуалів, які бажали змінити якість життя людей, помінявши їхнє ставлення до людини як до майже тварини, намагалися переконати загал у тому, що кожний заслуговує на особливу повагу до своєї індивідуальності, до свого унікального призначення, до свого власного волевиявлення, а значить колений заслуговує на краще життя і на щастя вже тепер, а не в якомусь невизначеному майбутньому.

При всій ніби банальності та абстрактності такої постановки, історія засвідчила, що вирішення даного питання на практиці обумовило економічний успіх одних країн і економічне

аутсайдерство інших. На жаль, приклад України можна віднести до останніх. **Саме в площині цієї „вічної“ проблеми ми знаходимо багато спільного між Сковородою і Туган-Барановським, а також між вченням Сковороди і розвитком економічної теорії.**

* * *

Як сказали би сьогодні, Григорій Савович одним з перших у світі розробив нову філософську концепцію людини, у центрі якої була категорія *щастя*. Він прямо пов'язав ступінь задоволеності життям від ступеню відповідності існування та діяльності людини до його божественного, природно-космічного призначення. Пізнати самого себе в даному контексті за Сковородою є головним в житті людини. Це пізнання повинно бути інтуїтивним, йти від прислуховування до свого серця - що воно підказує, і діяти відповідно. Тому його філософію назвали *філософією серця*. До речі, на родовому гербі Туган-Барановських зображено також серце.

При всій зовнішній простоті таке трактування змісту життя людини було *{а за нашими спостереженнями залишається в сучасній Україні}* революційним по відношенню до панувалих, у ті часи світоглядних уявлень, особливо релігійних.

По-перше, піддавалася сумніву сама постановка питання про доцільність для людини опікуватися своїм щастям під час свого земного буття, бо наголошувалося на тому, що справжнє щасливе життя можливе тільки після смерті в раю і саме цим треба опікуватися.

По-друге, заперечувалась рівність людей, нормальним було розрізняти „благородних" і „челядь", яка окрім презирства нічого не заслуговує, панів і рабів, поміщиків і кріпаків, з різними правами взагалі і з різними правами на щасливе життя зокрема. „Чернь" не мала права приймати рішення та її інтереси взагалі можна було ігнорувати, включаючи і економічні інтереси. Постановка питання про наявність у кожної людини окремої метафізичної місії на Землі, яку треба обов'язково поважати і сприяти її здійсненню, вважалося серйозною ерессю. Тому Сковорода був відторгнутий офіційними освітніми установами.

Ідеї, які розвивав Сковорода в Україні, одночасно торували собі шлях і в інших частинах планети, що не дивує, якщо виходити з уяви про космічне, метафізичне джерело всіх ідей, про що писав і Сковорода. Тому можна навести багато прикладів, як одночасно в різних країнах робилися незалежно фундаментальні наукові відкриття.

Ідеї Сковороди дуже схожі з ідеями Імануїла Канта про важливість шанування морального імперативу, який природою закладено в кожну людину. Відомий філософ М.Лосский писав, що вчення Канта можна розглядати як головну поворотну точку в історії людської думки і що весь розвиток філософії повинен бути розділений на дві частини - до і після Канта. Володимир Ерн у зазначеній книзі про Сковороду зауважує, що Сковорода пише свій перший твір «Нарцисе» за чотири роки до дисертації Канта, в якій останній вперше виклав ідеї своєї нової доктрини. Цікаво порівняти роки життя двох мислителів - Сковорода: 1722-1794; Кант: 1724-1804.

Інша паралель може бути проведена з подіями на північноамериканському континенті. 4 липня 1776 року Конгрес США ухвалив „Декларацію незалежності“, чим об'явив світу про створення нової суверенної держави, яка буде спиратися на принципово нову парадигму побудови людської спільноти, парадигму в основі якої покладено розуміння, що кожна людина має невід'ємні рівні права від Природи і від Божественної сутності людини.

Декларація затверджувала написані Томасом Джеферсоном слова: „Ми усвідомлюємо правдивість того, що всі люди створені рівними, що вони наділені їхнім Творцем певними Правами, які не можуть бути відчужені, що серед цих Прав є Життя, Свобода та прагнення Щастя. - Що для забезпечення цих прав люди утворюють Уряд, який набуває влади тільки для керування. - У разі деструктивності Уряду, люди мають право усунути його і **обрати** новий на тих же принципах і для того, щоби він більш ефективно забезпечував їм їхню Безпеку і Щастя“.

Введення категорії „**щастя**“ до конституційного нормативного документу було нечуваною подією в житті людства. На жаль, у нас ще й сьогодні можна зустріти

„експертів", які насміхаються над цією нормою права, абсолютно не розуміючи її доленосної для розвитку держави сутності.

Як відомо, і Росія і Україна пішли іншим шляхом у розумінні сутності державної влади. Спочатку це призвело до соціального вибуху 1917 року, а за тим до встановлення тоталітарного режиму в СРСР. У вирі концептуальних дискусій тих часів опинився і М.І.Туган-Барановський. Він засуджував і критикував антидемократичний устрій царської Росії, але з не меншою енергією намагався зупинити реальне пришествя марксизму. Захоплюючись певний час цією доктриною, його навіть класифікували до „легальних марксистів", він рішуче розірвав з нею саме через те, що марксизм не визнавав існування людської моралі в дусі морального імперативу Канта (і відповідно Сковороди).

М.І.Туган-Барановський писав, що якщо відкинути вчення про абсолютну цінність людської особистості, то всі демократичні вимоги нашого часу виявляться пустим базіканням. Він зазначав, що вся суспільна філософія марксизму просякнута принциповим запереченням етики і тому марксизм дуже послідовно ставить на місце моралі класовий інтерес, але класова етика є така ж внутрішня неможливість, як суха вода, або холодний жар. Михайло Іванович як провідець відчуває велику небезпеку такої філософії для реалізації високої цілі — побудови більш справедливого та успішного суспільства, бо для нього очевидно, що примус, насилля суспільства над волею окремої особи є безсумнівне соціальне зло.

Він ще і ще раз перечитує головну книгу Канта, де його приваблює обґрунтування ідеї вищої цінності людської особистості. Михайло Іванович стверджує, що „Як найвища ціль у собі, людина не може бути використана як засіб для інших цілей". Це майже цитата зі Сковороди. На підставі таких засадничих принципів Туган-Барановський прогнозує *що* саме станеться в суспільстві, де будуть запроваджені принципи „класової моралі". На жаль для нашого народу, сталося все точно так, як передбачала ця геніальна людина.

Онук Михайла Івановича - Д.М.Туган-Барановський - у своїх спогадах пише: „ ... *Н.И.Бухарин в 1913 г. писал, что в*

трусах М.И.Туган-Барановського «криме етичеської болтовни», «катору ю всерьез приминать невоимоно, мы не находем ровню ничего». Н.И.Бухарина в этом вопросе поддеержал другой «марксист» Л.Д.Троцкий. Не знаю как Л.Д.Троцкий, но думаю, что Н.И.Бухарин позже в сталинской тюрме в ождиании расстрела мог пересмотреть свое мнение о роли этики в общественном движеннии».

Переидемо тепер до, можливо, ще більш несподіваного питання: „А чи є зв'язок Сковороди та Туган-Барановського через розвиток економічної теорії?» Виявляється вчення Сковороди ми можемо прямо зв'язати з історією розвитку економічної теорії. Тут є дві прямі лінії. Одна пов'язана з реалізацією на практиці принципів Адама Сміта. Друга, - з виникненням і переможною ходою неокласичної економічної теорії, яка базується на розвитку ідей „маржиналістської революції". До останньої має також безпосереднє відношення М.І.Туган-Барановський.

Як відомо, знаменита книга Адама Сміта „Багатство націй" вийшла в 1776 році, тоді ж коли була прийнята згадана вище Декларація незалежності США. Імануїл Кант писав „Критику чистого розуму" в 1770-1781 рр., у ці ж роки народжувалися основні філософські твори Г.Сковороди.

В нашій літературі дуже мало висвітлений факт, що в цивілізованих країнах реалізація ідей вільного ринку Адама Сміта відбувалася одночасно з усвідомленням суспільством важливості врахування на практиці принципів „морального імперативу" Канта. Це означало, що руйнуюча гуманізм жорстка логіка природного добору капіталістичної конкуренції обмежувалася гуманізмом філософських та релігійних вчень.

Не відразу, через низку революцій та соціальних потрясінь, але цивілізований світ прийшов врешті-решт до концепції „держави добробуту", де поєднуються чисто економічні та моральні (соціальні) імперативи. В Україні нам ще треба прийти до цього. Може наявність у нашому генетичному кодї таких генів, як Сковорода та Туган-Барановський, допоможе прискорити цю ходу?

„Маржиналістська революція" датується 1871 роком. Вона пов'язана з теорією вартості (чи цінності). Головним якісним стрибком в усвідомленні сутності економічних процесів була відмова від парадигми трудової теорії вартості Адама Сміта і Давида Рікардо (так саме як й їхнього послідовника в цьому питанні Карла Маркса) та *перехід* на концептуальні рейки усвідомлення природи вартості (і відповідно ціни) товарів як результату взаємодії попиту та пропозиції на конкурентному ринку. Доленосним наслідком такого різного розуміння природи вартості товарів є конституювання значущості інституту конкурентного ринку для майбутнього економічного розвитку.

З парадигми трудової вартості витікає висновок про неважливість ринку для ціноутворення, бо останній процес може здійснюватися адміністративно шляхом прямого підрахунку кількості праці в товарах. Неокласична маржиналістська парадигма доводить, що для визначення вартості треба обов'язково мати інститут ринку, де відбувається узгодження попиту і пропозиції. Більше того, саме цей вільний механізм ціноутворення забезпечує найкращий розподіл ресурсів суспільства (ефективність за Парето).

Історично різні групи країн прямували різними шляхами у відповідності до зазначених двох парадигм: відмови від інституту конкурентного ринку і його захист і розвиток. Як сьогодні вже чітко визначилося, на практиці перемогла неокласична парадигма. Фактично це стало також підтвердженням ідей Сковороди (і Канта) про неможливість визначити із зовні систему внутрішніх цінностей кожної людини, яка є неповторною. З цього логічно витікає висновок, що для забезпечення „економічного щастя" всього народу треба надати можливість приймати рішення про структуру споживання чи про види і технологію виробництва кожній людині окремо і вільно, без примусу, узгоджувати індивідуальний попит і пропозицію на конкурентному ринку.

Цікаво, що саме М.І.Туган-Барановський був одним з перших пропагандистів маржиналістської теорії в Росії і в Україні. Погляди Г.С.Сковороди, про які йшлося в цій статті, а також в статті Я.А.Жаліло, ілюструє цитата з твору Г.Сковороди, оригінал якої наводиться далі:

Ганяться в званіи за доходами есть неложный знак не-сродности. Не лишись дохода, если будет в тебѣ царствіе божіе в // силѣ своей.

Не чудо ли, что один в изобиліи скуден, а другой в ску-дости доволен? Видно, что природа больше прилагает хит-рости, выльвливая фигуру мурашкину, нежели слонову, и дивнѣйшій царствія божія промысл можно видѣть: в пчель-ных роях, нежели в овечьих и воловых стадах.

Бог богатому подобен фонтану, наполняющему различные сосуды по их вмѣстности. Над фонтаном надпись сія: «Не-равное всѣм равенство».

Льются из разных трубок разные токи // в разные сосуды, вокруг фонтана стоящіе. Меншій сосуд меньше имѣет, но в том равен есть большому, что равно есть полный. И что глупѣе, как равное равенство, которое глупцы в мір ввестъ все по-купаются? Куда глупое все то, что противно блаженной на-турѣ?.. Боймся голода, не помня, что горазда множайшіе умирают из пресыщенія. Глупая грусть сама не знает, чего желает. Самое пресыщеніе не от скуки ли? Лучше умереть, нежели всю жизнь тосковать в несродностях. Несродность всякія праздности есть тяжелѣе. И легоче не ползать, нежели лѣтять для черепахи. Не ползая, лишается точію сродныя забавы, а лѣтая стнает сверх того под несродным бременем.

Яков. Слушай, Афанасій! Слышал ли ты басню о дво-ровом псу и ослѣ, что...

Афанасій. Да, довольно мы третово дни смѣялись, как он, завидуя собачьим ласкавостям, спятился // копытами на брюхо хазяину. Как черепахъ не бывать орлом, так ослу придворным человѣком.

Ілюстрація актуальності великих ідей
Г.Сковороди та М. Туган-Барановського

Практичну значущість для сьогодення зазначених вище методологічних міркувань М.І.Туган-Барановського та Т.С. Сковороди підтверджує фрагмент зі статті всесвітньовідомого вченого А.Маслоу, ім'я якого знайоме кожному економісту та менеджеру.

{Абрахам Маслоу (1908-1968) - американський психолог, професор психології Брендонського університету, штат Массачусетс, видатний представник гуманістичної психології. Основні праці А.Маслоу присвячені дослідженню психологічно здорової та духовно повноцінної особистості. Економісти всього світу знають його через „Піраміду Маслоу“, яку можна знайти в усіх підручниках менеджменту та маркетингу. А.Маслоу розробив ієрархію потреб людини, яка починається з первинних фізіологічних потреб, далі йдуть потреби безпеки і захищеності, за тим - соціальні, потім потреба поваги, а вершиною є потреба, яку названо „самоактуалізація людини“. Управління персоналом та поведінкою споживача з орієнтацією на задоволення цієї найвищої потреби людини стало хрестоматійним концептом сучасного ефективного менеджменту. Проте категорія „самоактуалізації“ є напрочуд близькою до категорії „єродності“ людини, яку розробив Г. С. Сковорода. Ви можете переконатися у цьому, прочитавши фрагмент статті, що наводиться нижче}